

FORTEPIANO CHOLG'USI VA UNING KELIB CHIQISH TARIXI

Baxora Usmonova

*Navoiy Davlat Universiteti, "Musika ta'limi"
yo'nalishi 1-kurs talabasi*

Umurzoqova Laylo Baxtiyor qizi

*Ilmiy rahbar, "Musika ta'limi" kafedrasi
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada fortepiano cholg'usining kelib chiqish tarixi, fortepiano cholg'usiga o'z hissasini qo'shgan olimlar va tarixda asbob qanday nomlanganligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Forteplano, klavesin, klavikord, cholg'u, mixanizm, rivojlanish, romantik davr, madaniyat.

Forteplano, "forte" (baland) va "piano" (past) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, aslida ikki turdagi tovush kuchini ishlab chiqarishga qodir bo'lgan asbobni ifodalaydi. U eski klavikord va klavesin asboblardan rivojlangan.

Klavesin va klavikord:

Klavesin — chembalo [frans. clavecin, ital. cembalo, lotincha clavicymbalum — klavishli simbala (changeimon musiqa cholg'usi) so'zidan] — klavishli torli-tirnama musiqa cholg'usi. 16-asrdan ma'lum. Hozirgi fortepiano (royal)ning o'tmishdoshi. Klavishlar bosilishi natijasida torlari pat yoki teridan ishlangan mizroblar yordamida tinaladi, natijada jarangdor, ammo kuchsiz, dinamikasp deyarli o'zgarmaydigan tovush hosil qilinadi. 17—18-asrlar davomida klavesinning shakl qiyofasi hamda klaviaturalar soni o'zgargan, pay torlari sim torlar bilan almashtirilgan, diapazoni 5 oktavagacha kengaygan, vyordjinel, spinet,

klavitsiterium kabi turlari vujudga kelgan. Bunday K.lar uchun I. S. Bax, U. Byord, G. Gendel, D. Skarlatti, F. Ko'peren, J. Ramo kabi kompo-zitorlar yuksak badiiy asarlar yaratishgan, Angliya, Fransiya, Italiya klavesin maktablari yuzaga kelgan. 18-asr oxiridan klavesin o'rnini fortepiano egalladi. Lekin 20-asr boshidan klavesin hamda aynan uning uchun muljallangan musiqaga yana qiziqish tug'ilib, u ba'zi cholg'u ansambl hamda orkestrlar ("Turkiston" kamer orkestri) tarkibiga kiritildi.

Klavikord — (lotincha: clavis — „kalit“ va qadimgi yunoncha: χορδή — „tor“) — klaviaturali torli zarbli-qisqichli musiqa asbobi, hammerklavir va zamonaviy pianinoning ajdodlaridan biri.

Klavikord eng qadimgi klavishli asboblardan biri bo'lib, qadimgi monoxorddan olingan. Klavikordning ixtiro qilingan sanasi noma'lum. Birinchi marta „klavikord“ nomi 1396 yilgi hujjatlarda tilga olingan va saqlanib qolgan eng qadimgi asbob 1543-yilda Pizalik Domenik tomonidan yasalgan (lotincha: Domenicus Pisauensis) bo'lib, hozir Leyptsig musiqa

asboblari muzeyida saqlanadi. Klavikorddagi tovush tekis kallakli metall shtiftlar — tangentalar yordamida chiqariladi. Klavikordda chalish uchun xos ijro usuli bebung bo‘lib, boshqa klaviatura asboblari cholib bo‘lmaydigan „klavishli vibrato“ turidir. Bitta tordan tovush juda past chiqadi, shu sababli tovushni kuchaytirish maqsadida har bir tovush uchun torlarni ikkilashtirish va uchlashtirish qo‘llangan, bu usul o‘zgartirmasdan pianinoda qo‘llanadi. Vaqt o‘tishi bilan klavikord diapazoni o‘zgarib turdi: dastlab u ikki yarim oktava bo‘lgan, XVI-asr o‘rtalaridan boshlab u to‘rttaga ko‘tarilgan, keyinchalik esa besh oktavaga teng bo‘lgan. Ba’zan pastki oktava qisqartirilgan, ya’ni qisman diatonik bo‘lgan.

Klavikord mexanikasi: (A/B) klavishlar; (1A/1B) tangentalar (metall); (2A/2B) tutqichlar; (3) tor (aniqrog‘i, tangenta urilayotganda uning tovushli qismi); (4) rezonansli deka; (5) sozlovchi quloq; (6) dempfer

Klavikordning ikkita turi mavjud: mustaqil — har bir klavishga alohida tor to‘g‘ri keluvchi to‘liq torlar to‘plamiga ega va nomustaqil — tangentalar bir nechta, ko‘pincha, ikki yo uchta bo‘lib, klavish bitta torning turli joylariga zarb beruvchi qisqartirilgan torlar to‘plamiga ega. Nomustaqil klavikord qurilmasi torlar sonini sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi, ammo bunda tegishli notalarni bir vaqtning o‘zida ijro etishning iloji bo‘lmaydi. Klavikordlar, asosan, uyda musiqa chalish uchun ishlatilgan, ammo organistlar tomonidan amaliyotda ishlatilgan bir nechta qo‘lda chalinuvchi va tepkili turlari ham bo‘lgan[1]. Klavikordning o‘lchami turi va diapazoniga qarab, kitob shaklidagi kichik sozdan tortib, korpusi 1,5 metrli anchagina katta sozlargacha bo‘ladi. Klavikord musiqasi XVII—XVIII-asrlarda o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi va XIX-asr boshlarida fortepiano uni tamom siqib chiqardi. Klavikord uchun I. S. Bax, uning o‘g‘li K. F. E. Bax, V. A. Motsart va hatto, L. van Betxoven kabi buyuk bastakorlar tomonidan asarlar yaratilgan.

Fortepiano ishlab chiqilishi:

Fortepiano 1700-yillarning boshlarida italiyalik asbobsoz Bartolomeo Cristofori tomonidan ixtiro qilingan deb hisoblanadi. Cristofori klavikord va klavesindan olingan mexanik tizimlardan foydalanib, teldan tovush chiqarishda kuchni boshqarish imkoniyatiga ega yangi tizimni ishlab chiqdi.

Cristofori tomonidan 1700-yilda yaratilgan dastlabki fortepiano "gravicembalo col piano e forte" (yengil va kuchli klavikord) deb atalgan. Bu asbobda quvvati va yumshoqligi boshqariladigan mexanizmni qo‘llashga imkon beradigan zarba tizimi mavjud edi, bunda har bir tugmani bosganda urish mexanizmi yordamida teldan tovush chiqariladi.

Fortepiano mexanizmi: Fortepiano mexanizmi juda murakkab bo‘lib, asbobning tovushini boshqarish, ya’ni kuchli yoki yengil tovush yaratish imkonini beradi. U to‘rt asosiy komponentdan iborat bo‘lgan tizimni o‘z ichiga oladi:

—Klaviatura (tugmalar) – bu tizim foydalanuvchining dastlabki kiritish nuqtasidir. Tugmalarni bosish orqali mexanik tizim ishga tushadi.

—Urish mexanizmi (hamma zamonaviy fortepianolar tomonidan ishlatiladi) – tugmalar bosilganda, mexanik mexanizm teshilgan teldan zarba berib tovushni hosil qiladi.

—Tel va resonator – fortepianodagi metall teldan tovush hosil bo'ladi, va bu tovush resonator orqali yanada kuchaytiriladi.

—Pedallar – turli pedallar tovushni o'zgartirish yoki davom ettirish uchun ishlatiladi, shu jumladan, pedal yordamida tovushni cho'zish yoki qisqartirish mumkin.

Fortepiano rivojlanishi:

Fortepiano ilk bor 18-asrning boshlarida paydo bo'lgan bo'lsa-da, uning texnologiyasi va dizayni davom etib rivojlanib borgan. Dastlabki fortepianolar o'ta oddiy bo'lib, ovoz kuchi juda past bo'lgan. Tovush chiqaruvchi mexanizm bir nechta eksperimentlardan o'tdi, va ularning ishlash mexanizmi kengayib bordi. O'sha davrning fortepianolarining ayrimlari hali ham oddiy zarba mexanizmlariga ega edi va qisman klavesin yoki klavikord mexanizmlarini takrorlardi.

Klassik davr fortepianolari (1750-1820)

18-asrning o'rtalariga kelib, fortepiano asbobining dizayni va mexanizmi sezilarli darajada o'zgardi. Eng muhim o'zgarishlar quyidagicha:

—Tovush balandligini oshirish: Ovoz balandligi va rangini o'zgartirish imkoniyatlari yanada kuchaytirildi. Bu davrda Fortepiano ovozi yanada yorqin va kuchli qilish uchun qo'shimcha texnologiyalar kiritildi.

—Klaviatura kengayishi: Avvalgi 5-6 oktavdan kengroq 7-o'ktavli klaviatura ishlab chiqildi.

—Pedallarni rivojlantirish: Pedallar soni va funksiyasi yanada kengaytirilgan. Shu jumladan, sustanator pedal (sustain pedal) deb ataladigan mexanizmni qo'shish orqali tovushni uzaytirish imkoniyati yaratildi.

Romantik davr fortepianolari (1820-1900):

19-asrda fortepiano yana bir necha yirik o'zgarishlarni boshidan kechirdi. O'sha davrda fortepianolarni ishlab chiqaruvchi kompaniyalar (masalan, Steinway, Bösendorfer, Bechstein) o'z asboblarni ishlab chiqarishda katta yutuqlarga erishdilar.

- Metall qismlarning takomillashuvi: Metall tizimlarning mustahkamligi va sirt sifatining yaxshilanishi tovush sifatini yanada kuchaytirdi.

- Ovoz tizimi va mexanizmi: Ovoz tizimi yanada kuchli va aniq bo'ldi. Fortepianolar o'zgarib boruvchi mexanizm va materiallardan foydalangan holda, musiqa ijrosining katta dinamikasini ta'minladi.

Romantik kompozitorlar: L. van Beethoven, F. Chopin, F. Liszt va P. I. Tchaikovsky kabi kompozitorlar fortepiano uchun yangi va murakkab asarlarni yaratdilar. Ularning musiqalari fortepiano imkoniyatlarini yanada kengaytirdi.

FORTEPIANO VA MUSIQIY MADANIYAT

Fortepiano 18-19 asrlarda Klassik va Romantik davr musiqasining markaziy asbobi bo'lib xizmat qildi. U asosan solist sifatida ishlatilgan va orkestr bilan hamkorlikda ham ijro etilgan.

Fortepiano asarlari nafaqat kompozitorlar tomonidan ijro etilgan, balki xonanda yoki orkestr bilan ham qo'shma ijrolar uchun yaratilgan. Fortepiano eng mashhur bo'lgan

kompozitorlardan biri – Ludwig van Beethoven bo‘lib, uning ko‘plab simfoniya va sonatalari fortepiano uchun yozilgan.

Fortepiano nafaqat musiqa asbobi sifatida, balki jamiyat va madaniyatning bir qismi sifatida ham ahamiyatga ega bo‘ldi. O‘sha davrlarda fortepiano ko‘plab oila va salonlarda mavjud bo‘lib, musiqa o‘rganish va ijro qilish uchun eng muhim vositaga aylandi.

Xulosa:

Fortepiano 18-asrda paydo bo‘lgan bo‘lib, uning rivojlanishi asosan ichki mexanizmlarning takomillashuvi va ovoz kuchi boshqaruvining yaxshilanishiga bog‘liqdir. Bu asbob o‘zining dinamikasi, tovush balandligi va ko‘p funksiyaliligi bilan o‘z vaqtida musiqaning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Fortepiano bugungi kunda ham klavishli musiqa asbobi sifatida ishlatiladi, ammo dastlabki shakllari va mexanizmlarining rivojlanishi musiqaning barcha davrlaridagi o‘zgarishlarni aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Klavesin#cite_ref-1
2. Ernaeva, G. X., Sattarov, T. F., & Maxamatjanova, N. M. (2023). DIAGNOSTIC SIGNIFICANCE OF PSYCHODIAGNOSTIC EXAMINATIONS OF TAEKWONDO PLAYERS. *Frontline Medical Sciences and Pharmaceutical Journal*, 3(06), 19-27.
3. Maxamatjanova, N., & Djalilova, S. (2017, January). The significance of neurovisualization psycho-emotional disorders in cerebral stroke. In *CEREBROVASCULAR DISEASES* (Vol. 43). ALLSCHWILERSTRASSE 10, CH-4009 BASEL, SWITZERLAND: KARGER.
4. Botir o‘g‘li, R. S. (2024). CRIMINAL LIABILITY FOR FRAUDULENT ENTREPRENEURSHIP. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(12), 94-97.
5. Sh, S. U. (2024). THE MILITARY POTENTIAL AND DEVELOPMENT OF MILITARY ART OF THE KHOREZMSHAHS-ANUSHTEGINID STATE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 13(12), 11-13.
6. Alimov, S. K. (2024). THE ROLE OF NATIONAL IDEOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 2(6), 59-62.
7. Зимин П. Н.. История фортепиано и его предшественников, М., 1968.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000- 2005)
9. Martinov I. Istoriya zapadnoevropeyskoy muziki. Tom 5. M. 1963.
10. Levik B. Muzikal'naya literatura zarubezhnykh stran. Ch 5. M. 1975.